

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 46

Lietuvos istorijos institutas

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 46

LIETUVOS
ISTORIJOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2020

Leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS 2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

(Finansavimo sutarties numeris S-LIP-19-4)

Redaktorių kolegija / Editorial board:

Atsakingoji redaktorė / Editor-in-chief dr. Agnė Čivilytė
(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Atsakingosios redaktorės pavaduotoja / Assistant Editor
dr. Elena Pranckėnaitė (Lietuvos istorijos institutas,
Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Laurynas Kurila (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius /
Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Valdis Bērziņš (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos
institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian
History, Riga)

Habil. dr. Anna Bitner-Wróblewska (Valstybinis
archeologijos muziejus Varšuvoje, Lenkija / State
Archaeological Museum in Warsaw, Poland)

Dr. Christoph Jahn (Baltijos ir Skandinavijos archeologijos
centras, Šlėzvigas, Vokietija / Center for Baltic and
Scandinavian Archaeology, Schleswig, Germany)

Prof. dr. Rimantas Jankauskas (Vilniaus universitetas,
Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Akad. prof. dr. Eugenijus Jovaiša (Lietuvos mokslų
akademija, Vilnius / Lithuanian Academy of Sciences,
Vilnius)

Habil. dr. Bartosz Kontny (Varšuvos universitetas,
Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology,
University of Warsaw, Poland)

Prof. dr. Valter Lang (Tartu universitetas, Estija /
University of Tartu, Estonia)

Doc. dr. Algimantas Merkevičius (Vilniaus universitetas,
Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Habil. dr. Tomasz Nowakiewicz (Varšuvos universitetas,
Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology,
University of Warsaw, Poland)

Habil. dr. Grzegorz Osipowicz (Mikalojaus Koperniko
universitetas, Torunė, Lenkija / Nicolaus Copernicus University,
Toruń, Poland)

Dr. Gytis Piličiauskas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius /
Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Eve Rannamäe (Tartu universitetas, Estija / University of
Tartu, Estonia)

Dr. Andra Simniškytė (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius /
Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Roberts Spīrgis (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos
institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian
History, Riga)

Dr. Eugenijus Svetikas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius /
Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Andris Šnē (Latvijos universitetas, Ryga / University of
Latvia, Riga)

Doc. dr. Gintautas Zabiela (Klaipėdos universitetas, Lietuva /
Klaipėda University, Lithuania)

Prof. dr. Šarūnas Milišauskas (Niujorko valstijos Bafalo
universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Timothy Cheval (Niujorko valstijos Bafalo
universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Johan Ling (Goteborgo universitetas, Švedija /
University of Gothenburg, Sweden)

Sekretorė / Secretary Dovilė Urbonavičiūtė-Jankauskienė

Redakcijos adresas / Editorial Board address:
Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
Tel. (+370) 5 2614935, fax (+370) 5 2611433
e-mail: lietuosarheologija@gmail.com;
civilytea@gmail.com

Žurnalas registruotas: EBSCO Publishing: Central and Eastern European Academic Source European
Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)

TURINYS / CONTENT

Agnė Čivilytė	PRATARMĖ.....	11
	FOREWORD.....	15
Agnė Čivilytė	RUDENS POPIETĖ SU RIMUTE RIMANTIENE	19
	AUTUMN AFTERNOON WITH RIMUTĖ RIMANTIENĖ	
Jonas Beran	GREETINGS FROM OLD CENTRAL-EASTERN GERMANY: MEMORIES OF INTERESTING TIMES.....	27
	LINKĖJIMAI IŠ PIETRYČIŲ VOKIETIJOS: PRISIMINIMAI APIE ĮDOMIUS LAIKUS	
	STRAIPSNIAI / ARTICLES	
Gabrielė Gudaitienė	EIGULIAI, ONE OF RIMUTĖ RIMANTIENĖ'S FIRST EXCAVATIONS – A REVISED INTERPRETATION	33
	EIGULIAI – VIENA PIRMŪJŲ RIMUTĖS RIMANTIENĖS KASINĖJIMŲ VIETŲ. NAUJA INTERPRETACIJA.....	61
Andreas Kotula, Henny Piezonka, Thomas Terberger	THE MESOLITHIC CEMETERY OF GROß FREDENWALDE (NORTH-EASTERN GERMANY) AND ITS CULTURAL AFFILIATIONS.....	65
	GROS FREDENVALDE (ŠIAURĖS RYTŲ VOKIETIJA) MEZOLITO LAIKOTARPIO KAPINYNAS IR JO KULTŪRINĖS SĄSAJOS	83
Vygandas Juodagalvis	AKMENINIAI GLUDINTI KIRVIAI LIETUVOJE. TIPOLOGIJOS IR TERMINOLOGIJOS PROBLEMOS.....	85
	GROUND STONE AXES IN LITHUANIA. PROBLEMS OF TYPOLOGY AND TERMINOLOGY	108
Eglė Šatavičė	NEOLITHIC SOCIETIES AND THEIR POTTERY IN SOUTH-EASTERN LITHUANIA.....	111
	NEOLITO BENDRUOMENĖS IR JŲ KERAMIKA PIETRYČIŲ LIETUVOJE.....	142
Grzegorz Osipowicz, Justyna Orłowska, Gytis Piličiauskas, Giedrė Piličiauskienė, Mariusz Bosiak	OSSEOUS POINTS AND HARPOON HEADS FROM ŠVENTOJI SUBNEOLITHIC SITES, COASTAL LITHUANIA. FIRST TRACEOLOGICAL INSIGHT INTO THE WAY THEY WERE PRODUCED AND USED	147
	KAULINIAI ANTGALIAI IR ŽEBERKLAI LIETUVOS PAJŪRIO ŠVENTOSIOS SUBNEOLITINĖSE GYVENVIETĖSE: GAMYBA IR NAUDOJIMAS PIRMŪJŲ TRASOLOGINIŲ TYRIMŲ DUOMENIMIS	168

Sławomir Kadrow	MACRO AND MICRO SCALE NEOLITHISATION PROCESSES IN SOUTH-EASTERN POLAND AGAINST THE BACKGROUND OF CENTRAL-EASTERN EUROPE 171	171
	PIETRYČIŲ LENKIJOS NEOLITIZACIJOS PROCESAI MIKRO- IR MAKROLYGMENIMIS VIDURIO IR RYTŲ EUROPOS KONTEKSTE 187	187
Frédéric Surmely	CHARACTERIZATION OF TERTIARY FLINTS BY GEOCHEMISTRY: APPLICATION TO THE FRENCH TERRITORY..... 191	191
	TERCIARO TITNAGO PRANCŪZIJOS TERITORIJOJE CHARAKTERIZAVIMAS NAUDOJANT GEOCHEMINĮ METODĄ..... 205	205
Rokas Vengalis, Jonas Volungevičius, Gintautas Vėlius, Albinas Kuncevičius, Justina Poškienė, Regina Prapiestienė	ŽMOGUS PRIEŠ GAMTĄ: RELJEFO TRANSFORMAVIMAS ĮRENGIANT XIII–XIV A. KERNAVĖS PILĮ IR JO SUKELTI EROZINIAI PROCESAI 207	207
	MAN AGAINST NATURE: THE TRANSFORMATION OF THE RELIEF DURING THE CONSTRUCTION OF KERNAVĖ CASTLE IN THE 13 TH –14 TH CENTURIES AND THE EROSIONAL PROCESSES IT CREATED 248	248
Andra Simniškytė	KUPIŠKIO (AUKŠTUPĖNŲ) PILIAKALNIS: TEORINĖS PRIELAIIDOS IR TYRIMŲ REZULTATAI 255	255
	HILLFORT OF KUPIŠKIS (AUKŠTUPĖNAI): THEORETICAL ASSUMPTIONS AND INVESTIGATION RESULTS..... 284	284
	<i>KITAIP APIE ARCHEOLOGIJĄ / ALTERNATIVE PERCEPTIONS OF ARCHAEOLOGY</i>	
Šarūnas Radvilavičius	KELIAUTOJO LAIKU UŽRAŠAI..... 289	289
	THE NOTEBOOK OF TIME TRAVELLER	
	<i>DISKUSIJOS / DISCUSSIONS</i>	
Inga Merkytė	STUDIES OF ANCIENT DNA. THE RACE FOR THE ULTIMATE ANSWER 293	293
	SENOVĖS DNR TYRIMAI: KARŠTLIGIŠKOS ATSAKYMŲ PAIEŠKOS	
	<i>RECENZIJOS / REVIEWS</i>	
Rokas Vengalis	ALGIMANTAS MERKEVIČIUS (SUD.), 2018. ANKSTYVOJO METALŲ LAIKOTARPIO GYVENVIETĖS LIETUVOJE (SETTLEMENTS OF EARLY METAL PERIOD IN LITHUANIA)..... 305	305
	<i>INFORMACIJA APIE PROJEKTUS / INFORMATION ABOUT THE PROJECTS</i> 309	309
	AUTORIŲ DĖMESIUI..... 327	327
	GUIDELINES FOR AUTHORS..... 331	331

PRATARMĖ

Mieli skaitytojai,

Rankose Jūs laikote šventinį, 46-ą, *Lietuvos archeologijos* tomą, skirtą iškiliai akmens amžiaus tyrinėtojai habil. dr. Rimutei Rimantienei, šių metų spalio 25 d. sulaukusiai 100 metų. Tai išskirtinė proga jubiliatę pasveikinti, įteikiant šį tekstų apie archeologiją rinkinį. Čia darniai susipynė autorių asmeniniai prisiminimai apie sukaktuvininę, moksliniai tyrimai bei įžvalgos ir mintys apie tai, ką reiškia archeologija ne archeologams.

Pirmąsias žinias apie seniausią mūsų praeitį gavusi iš tėvo istoriko Konstantino Jablonskio, Rimutė Rimantienė toliau jų sėmėsi, lankydamą profesionalios archeologijos Lietuvoje pradininko prof. Jono Puzino paskaitas Kauno Vytauto Didžiojo, o vėliau – Vilniaus universitetuose. Iki šiol išlikę jo paskaitų konspektai bei kiekvienas sugautas profesoriaus žodis byloja apie mokytojo ir mokinės dialogą, palikusį neišdildomą pėdsaką Lietuvos archeologijos istorijoje. Toji akademinė gija prasidėjo Jono Puzino bibliotekos kambaryje, kuriame, be ten vykusių seminarų, šventiniais momentais būdavo užkaičiamas „samovaras“ ir užgrodavo patefonas. Galbūt todėl Rimutės Rimantienės knygoje ir straipsniuose susipina akademinis mąstymas, žinojimu pagrįsta mokslinė intuicija ir meniškas polėkis atrasti, pajusti ir papasakoti. Supratimas, kas yra akmens amžius, kas jame vyko ir ką mes atrandame, tyrinėdami jį šiandien – tai jubiliatės ir jos mokinių bei sekėjų darbo vaisius.

Šio tomo įžanga – įkvepiantis pokalbis su Rimute Rimantiene, kurį palydi archeologo iš Vokietijos Jonas Berano prisiminimai apie pažintį su jubilate ir įspūdžiai iš pirmuosius, pavojų ir įtampos kupinus nepriklausomybės žingsnius žengiančios Lietuvos ir ekspedicijos Šventojoje.

Akademinėje leidinio dalyje pristatomi moksliniai straipsniai, skirti akmens amžiaus Lietuvoje ir už jos ribų tyrinėjimams bei pokristinio laikotarpio

archeologijai. Šio tomo straipsniai apima ne tik Lietuvą, bet ir regionus už jos ribų, siekiant įterpti mūsų krašto akmens amžiaus medžiagą į europinį kontekstą.

Gabrielė Gudaitienė savo straipsniu sugrąžina mus į tuos laikus, kai Rimutė Rimantienė su tėvu ieškodavo archeologinių vietovių. Viena jų – Eiguolių vėlyvojo paleolito senovės gyvenvietė. Straipsnio autorė, asmeniškai bendraudama su Rimute Rimantiene, iš naujo įvertino surinktą archeologinę medžiagą ir parodė, kad ši archeologinė vietovė teisėtai gali būti laikoma etaloniniu Svidrų kultūros pavyzdžiu. Straipsnyje atnaujinama informacija apie židinius, pastato liekanas, titnago skaldymo vietas, keliamas jų interpretavimo klausimas. Įdomu, kad jau tuomet žmonės gebėjo naudoti ne vietinę, o iš kitur atsineštą žaliavą dirbinių gamybai.

Mezolito tema tęsiama kolegų iš Vokietijos Andreaso Kotulos, Thomaso Terbergerio ir Henny Piezonkos straipsnyje apie Gros Fredenvalde kapinyną ir šalia jo gyvenusios bendruomenės kultūrinius ryšius. Šio svarbaus kapinyno medžiaga autorių lyginama su kaimyninių ir tolimesnių regionų archeologiniais duomenimis. Į laidojimo savitumus čia žvelgiama ne aklaie ieškant paralelių, o įterpiant juos į kultūrinį kontekstą, akcentuojant, kad medžiotojų rinkėjų papročiai atspindėjo bendrus vėlyvojo mezolito laidosenos bruožus, tačiau tam tikra įtaka iš Rytų buvo jaučiama ir pastebima. Išskirtinis to pavyzdys – vyro kapas, kuriame mirusysis buvo palaidotas stačiomis.

Tolesniuose straipsniuose dėmesys nukreipiamas tiek į konkrečių akmens amžiaus dirbinių tyrimus, tiek į teorinį neolitizacijos procesų raidos vertinimą.

Vygandas Juodagalvis, diskutuodamas su skaitytoju, kas, jo nuomone, yra tipas, siūlo permąstyti akmeninių gludintų kirvių su skylė kotui tipologiją

ir terminologiją bei pateikia naujos tipologinės klasifikacijos idėją. Jis filosofškai teigia, jog individualias artefakto savybes reikia užfiksuoti sąmonėje. Vienintelis būdas tai padaryti – suformuluoti logiškai teisingą verbalinę artefakto definiciją – tipą. Straipsnyje taip pat sužinome apie kirvių puošybos ir kai kuriuos techninius gamybos ypatumus.

Pietryčių Lietuvos neolito keramika ir ją gamusių bendruomenių gyvenamosios savitumai nagrinėjami Eglės Šatavičės straipsnyje. Jame keliamas iki šiol Lietuvos archeologijoje išsamiau nenagrinėtas klausimas apie termino „keraminis mezolitas“ arba „subneolitas“ vartojimo Pietryčių Lietuvoje galimybę ir neolitizacijos savitumus šiame regione. Analizuojant molinių indų naudojimo pėdsakus, keramikos struktūrą, lipdymo bei ornamentavimo technologijas, jų pokyčius ir priežastis, galima geriau suprasti miškų neolito bendruomenių tradicijas, taip pat įvairių įtakų susidūrimus Pietryčių Lietuvoje. Autorė pabrėžia, kad statiška kalbos, kultūros ir gyvenimo būdo sąsaja su genetika negali kokybiškai paaiškinti daugialypių socialinių ir kultūrinių procesų. Neolitizacija neturėtų būti siejama vien su naminių augalų ir gyvūnų atsiradimu ar imigrantų antplūdžiu: pokyčiai negali plisti vien prievarta – svarbus ir atgalinis ryšys. Senoji medžiotojų ir maisto rantiotojų visuomenė turėjo būti pribrendusi ir motyvuota priimti naujoves.

Neolitizacijos tema tęsiama Sławomiro Kadrowo straipsnyje, tik šiuo atveju kalbama apie Pietryčių Lenkijos regioną ir kultūrinius procesus mikro- bei makrolygmenimis. Autorius palaiko globalizacijos versiją, tačiau akcentuoja ir konflikto reikšmę kultūrinių procesų lūžiniuose etapuose. Jo nuomone, globalizacija yra bendruomeniškumo ir tarpusavio ryšių palaikymo forma. Tai yra kaina, kurią žmonės sumoka, norėdami gauti prieigą prie išteklių, reikalingų patenkinti jų statuso ir gerovės troškimui. Tai gi žmonės, suvokdami vienas kito ketinimus ir siekius, įsitraukia į konfliktus, kurie gali tapti viena iš pagrindinių krizės ir kultūrinių pokyčių priežastimi.

Gregorzas Osipowiczus, Justyna Orłowska, Gytis Piličiauskas, Giedrė Piličiauskienė ir Mariuszas Bosiakas tyrinėja subneolito kaulinių dirbinių gamybos technologijas ir kelia jų panaudojimo klausimą. Mikroskopiškai ištirta 17 kaulinių strėlių antgalių ir žeberklų iš Šventosios gyvenviečių komplekso. Tai pirmieji tokie išsamūs Šventosios gyvenvietėse aptiktų kaulinių antgalių ir žeberklų trasologiniai tyrimai. Jie atskleidė, kad, gaminant šiuos skirtingų tipų dirbinius, buvo naudotos labai panašios gamybos technologijos, o jų gamyboje buvo atliekamos tiktai pačios būtinausios operacijos, įdedamos minimalios pastangos. Tai leistų teigti, kad dauguma ištirtų dirbinių yra buityje ir kasdienėje veikloje naudoti įrankiai, nesusiję su kulto apeigoms. SEM-EDX tyrimas parodė, kad kaulinio žeberklo puošybai buvo naudotas metalinis instrumentas.

Specialios titnago žaliavos parinkimas ir priešistorės titnago dirbinių gamybos technologijos aptariamos Frederico Surmely straipsnyje. Autorius parodo, kokie kriterijai buvo svarbūs žaliavos paieškose ir kaip priešistorės žmonės įvertindavo ir išnaudavo gamtinę aplinką savo poreikiams.

Pokristinio laikotarpio archeologijos dalies straipsnių temos nagrinėja gyvenviečių ir jų kraštovaizdžio temas, pasitelkiant tarpdisciplininius archeokraštovaizdžio tyrimus.

Roko Vengalio, Jono Volungevičiaus, Gintauto Vėliaus, Albino Kuncevičiaus, Justinos Poškienės ir Reginos Prapiestienės straipsnis skirtas vienam etaloninių Lietuvos paminklų – Kernavės archeologiniam kompleksui. Straipsnis nagrinėja antropogeninio poveikio kraštovaizdžiui ir XIII–XIV a. pilies įrengimui pasekmes. Keliamas intriguojantis klausimas, ar piliakalniai buvo pilami rankomis. Autoriai prieina stebinančią išvadą, kad Kernavės pilies ir miesto administracinės reikšmės praradimą XIV a. pabaigoje galėjo nulemti būtent žmonių veiklos sukelti eroziniai procesai. Taigi straipsnis verčia susimąstyti, kad kaip tam tikrų kultūrinių reiškinių atsiradimo, taip ir jų išnykimo kaltininkai buvo patys žmonės.

Andra Simniškytė pristato Kupiškio (Aukštupėnų) piliakalnio archeologinių tyrimų rezultatus, pasitelkusi tarpdisciplininius tyrimus įvertina, kaip jie atitinka prielaidas apie šį piliakalnį, išaiškina piliakalnio apgyvenimo etapus. Pasirodo, ankstesnė teorija, kad piliakalnis buvo nuo kryžiuočių puolimo gynusios pilies vieta, nepasitvirtino, mat piliakalnyje buvo gyventa tik iki X a. Tarpdiscipliniai tyrimai parodė, kad piliakalnio statusas vėlyvojoje priešistorėje buvo neeilinis ir jis atsirado ne dėl nuoseklios raidos, kai eilinė gyvenvietė palaipsniui išaugo į reikšmingą centrą, bet galbūt dėl socialinės organizacijos brandos ir sąmoningų elito potvarkių.

Skiltyje *Kitaip apie archeologiją* skaitytojas susiduria su Šarūno Radvilavičiaus mintimis apie keliautoją laiką. Tai tekstas apie archeologijos mokslo sąsajas su kriminalistika, tačiau jo esmė glūdi kitame pojūtyje. Tai mintis, jog visus mus, profesionalius archeologus, jais tapti paskatino duobių rausimas savo vaikystės kiemuose (bent man taip ir nutiko), aukso ar lobių paieškos. Vieniems šių „kasinėjimų“ neužteko ir jie nuėjo į archeologijos mokslą. Kitiems archeologija ir toliau liko pirmąja meile – tyra, beviltiškai romantiška ir todėl visada prisimenama su malonia nostalgija. Archeologija – tai galimybė bent iš dalies įgyvendinti ir dar vieną amžinąją žmonijos svajonę – keliones laiku, nes archeologai prisiliečia prie praeities, prie sustingusio laiko.

Skiltyje *Diskusijos* spausdiname išsamų Ingos Merkytės tekstą apie šiuo metu trečiąja archeologijos mokslo revoliucija vadinama DNR tyrimų bangą. Autorės mintys apie genomą – tai tarsi diskusija

diskusijai, kviečianti ir toliau dėstyti visus „už“ ir „prieš“. Skaitytojas šiame tekste ras įvairių akcentų, atspindinčių archeologijos mokslo madas ir jų poveikį tolesnei perspektyvai. Tikiuosi, kad prie šios diskusijos prisidės ir Lietuvos mokslininkai, savo tyrimais jau prieš kelerius metus sėkmingai įsilieję į DNR tyrėjų gretas. Šios skilties tikslas – atvirai išreikšti savo nuomonę. Tai žingsnis susikalbėjimui ir tarpusavio bendravimui, surandant balansą tarp vienos ir kitos požiūrių stovyklos.

Roko Vengalio recenzija Algimanto Merkevičiaus knygai (30 egzempliorių tiražu) apie bronzos amžiaus gyvenvietes įvertina bronzos amžiaus archeologinių vietovių katalogo svarbą, jų paskirtį ir reikšmę būsimiems knygos skaitytojams. Recenzijos autorius pritaria: teiginiai, kad apie atviras šio laikotarpio gyvenvietes iki šiol neturime jokių duomenų, neteisingi, ir būtent A. Merkevičiaus su bendraautoriais parengtas katalogas tą puikiai įrodo. Tačiau knygos recenzentas, įvertinęs visą įdirbį, mąsto, ar tokia išpūdingos apimties – sunkiai pakeliama, didelio formato, net 1292 puslapių knyga yra tinkama naudojimui ir siūlo tokiais duomenų publikavimo atvejais pereiti prie visiems paprastesnio – elektroninio katalogo – varianto.

Tomą užbaigia nauja skiltis Moksliniai projektai, suteikianti archeologams galimybę supažindinti skaitytoją su moksliniais siekiais ir naujais tyrimais.

Visi šiame tome išspausdinti tekstai prasmingai pinasi vienas su kitu ir tarsi pakartoja Rimutės Rimantienės frazę: archeologija – tai susidūrimas su paslaptimi. Taigi lai ši paslaptis išlieka ir atveria kelius naujiems, netikėtiems atradimams.

Agnė ČIVILYTĖ,
atsakingoji redaktorė